

„Paimenten soitanto“ Ilmajoella 30—40 vuotta sitten.

Kukapa meistä ei olisi laulanut, ehkäpä jonkinlaista kansallista ylpeyttäkin tuntien, kuinka «paimenten soitanto laitumen tiellä ääntänsä korviini vilistää», ajattelematta tuota lausetta sen enempää. En ole sille minäkään mitään huomiota pannut ennenkuin vasta aivan äskettäin eräs sattuma toi mieleeni, että tokko tuo soitanto enää maassamme yleisesti «korviin vilistääkään».

Kuuntelin Haydnin «Luomisen» esitystä. Siitä, Adamin ja Eevan duetossa N:o 32, allegro-osan 9 ja 10 sekä 17 ja 18 tahtien säestyksessä, vilisti korviini yhtäkkiä sävelkuvia, joka palautti mieleeni koko lapsuusaikani merkillisine kotiseutu- ja «paimenmuistoinen». Siinähan oli kappale «paimenpolskaa», jota lapsuudessani melkein pä pilkulleen samallaisena olin «tanotorvellani» soitellut satoja ja tuhansia kertoja. Se oli ollut muistini komeroissa haudattuna neljättäkymmentä vuotta. Nyt tuli se sieltä esiin, tuoden mukanaan koko senaikaisen «maailmankatsomukseni».

Tämä merkillinen sattuma ohjasi, kuten sanottu, nyt minut ajattelemaan, kuinka yleistä tuo «paimenten soitanto laitumen tiellä» vielä mahtaa maassamme olla. Eiköhän vain liene ainakin monin paikoin muinaismuisto jo sekin, vaikka se, kotiseudullani ainakin, vielä 30—40 vuotta sitten olikin aivan yleistä.

Mutta jos niin on, niin olisi siitä muistiin kirjojettava ja talteen otettava ne erilaiset sävelmät, joita eri paikkakunnilla vielä mahdollisesti on löydettävissä. Tämä asia valtasi minut niin, että ryhdyin tiedustelemaan vieläkö syntymäseudullani on «paimenten soitanto» samalla kannalla kuin kolmisenkymmentä vuotta sitten, jonka ajan kuluessa minulla ei ole enää ollut tilaisuutta elämää siellä niin tarkoin seurata. Sain kiitella, että paimenten elämä ja tavat ovat jo aivan toisenlaisiksi muuttuneet. «Tanotorvia» enää tuskin tunnetaan, vielä vähemmin «pukinsarvia», eivätkä pojat osaa enää tunkin kunnan «kärjennoukkaa» tehdä, vielä vähemmin sillä niitä entisiä sävelmiä soittaa.

Kun tulin vakuutetuksi, että olen synnyinseutuni «viimeisiä mohikaneja» tässä suhteessa, katsoin pyhäksi velvollisuudekseni lyhyesti panna paperille mitä itse muistan paimenten soitannosta Ilmajoella 1870-luvun loppupuoliskolla. Arvelen myöskin, että näiden muistiinpanojeni julkisuuteen saattaminen ehkä saisi muut jatkamaan samaan suuntaan, niin että syntyisi yleinen asiaa koskeva keräily ei ainoastaan etelä-Pohjanmaalla vaan ehkäpä koko maassa.

Ennenkuin itse pääasiaa käyn selittämään, pyydän vielä mainita, että tietoni tässä asiassa rajoittuvat yksinomaan kotiseurakuntaani, enkä siis voi aavistaakaan millaista paimenten elämä on ollut ja on edes naapuriseurakunnissakaan. Mutta siellä, Ilmajoella, oli paimenten kesken tuohitorveen puhaltaminen, sillä itsensä ja naapurikylien paimenten ilahuttaminen aivan yleistä.

Jo minun lapsuudessani oli «p u k i n s a r v i» paimenten soittimena joutunut muinaiskaluksi. Kuitenkin olen sellaisen nähnyt. Se oli tehty pukin sarvesta poistamalla sisältä «tohlo» ja tekemällä pienempään päähän pieni läpi, josta ääni synnytetään aivan kuin metsästys- tai muusta messinkitorvesta. Laitaan oli tehty äänen korkeuden muodostamiseksi muistaakseni 4 tai 6 sormin tukittavaa läpeä. Mitään varsinaista sille kuuluvaa sävelmää en ole koskaan kuullut. Ääni sillä oli sangen kauvas kantava. Tiedän sitä vielä viime vuosikymmenellä loppunutta vuosisataa jossakin paikoin käytetyinkin — ruokakellon asemasta.

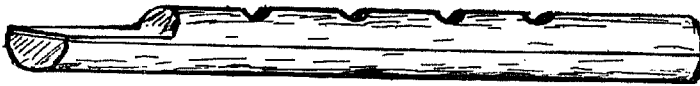
Tiedusteltuani asiaa muutamilta itseäni 20—30 vuotta vanhemmilta ihmisiltä kotipaikkakunnallani, olen tullut vakuutetuksi, että yleisenä paimenten soittimena ei pukinsarvi ole ollut ainakaan 50 vuoteen, vaikka sitä olen kuullut sellaiseksi mainittavan.

Minun «paimenmuistoihini» kuuluva instrumentti oli «k ä r j e n n o u k k a» joko yksin tai yhdessä «t a n o t o r v e n» kanssa. Yksinään ei edellinen kyllä kauvan tyydyttänyt. Se oli liian yksipuolinen, ääni ruman rämisevä ja kauvemmas kuulumaton. Vasta kun se ole saanut jatkokseen «tanon», joka pehmitti ja vahvensi sen ääntä, vastasi se «ajan vaatimuksia». Ja kun se oli onnistunut rakenteeltaan, niin mitään parempaa huvia ja suurempaa nautintoa ei paimenpoika kaivannut. Ajateltakoon vain kaunista kesäistä aamua Ilmajoen alueilla, missä niitä kajahteli toinen toistaan heleämpänä, toinen toistaan kauvempana.

Kärjennoukka tehtiin läpimitaltaan 14—17 mm. paksusta hienosydämisestä pajusta. Valittiin pensaikosta noin 13 cm pitkä oksaton kappale sellaista, vuolttiin päät tasaisiksi, kuorittiin ja halaistiin se sitten keskeltä kahtia. Toiseen puoliskoon merkittiin noin 3 cm pitkä «kieli» ja melkein sen juuren kohdalta asti koverrettiin puun sisus pois, niin että ohut, tuskin

paria mm. paksu pinta jäi eheäksi. Toinen puolisko koverrettiin samoin, mutta pitemmältä, niin että samaan päähän, mihin toiseen palaseen jäi kieli, jätettiin toiseen vain pää eheäksi. Kun nämä puoliskot sitten jälleen asetettiin alkuperäiseen asemaansa, oli se kuin toisesta päästään tukittu putken kappale. Nyt vuolttiin alussa merkitty kieli niin että siitä tuli tasainen, ohut, ehkä noin 1 mm paksuinen levy, jota kärjestä hyvin hiukan taivutettiin ylöspäin, jotta ilma puhaltaessa pääsi putkeen, pannen kielen väräjämään. Ääni syntyi siis jotenkin samaan tapaan kuin klarinetissa, jonka ääntä se hyvin onnistuneena muistuttikin.

Jo tällaisena voi soittimen ääntä koetella. Tästä se valmistettiin hitaasti. Kieltä ohennettiin joko kärjestä tai juuresta ja taivutettiin enemmän tai vähemmän, miten «intoneeraus» vaati. Kun tämä oli tehty ja jos tekele ylipäättään onnistui — «nilkkiä» tuli sängen usein — niin telhtiin, samaan puoliskoon missä kielikin oli, tavallisimmin neljälle sormelle lävet. Ulko- muodoltaan oli «kone» siis jotenkin tässä olevan kuvan kaltainen.

Soittokoneessa oli siis oikeimmiten kuusi korkeuteen nähden erilaista säveltä, nim. yksi kaikkien läpien ollessa kiinni, toinen — viides kutakin sormiläpeä kohti (perästä laskien) ja kuudes kaikkien läpien ollessa auki. Viimeinen ääni oli kuitenkin käytännössä mahdoton, koska puoliskoita täytyi peukalota vastaan puristaa yhteen vähintään yhdellä sormella, niitä kun ei millään muulla tavalla yleensä toisiinsa liitetty.

Ne «polskat», joita tuolla soittimella puhallettiin, olivat siis viisisävelisiä. Mutta kun paimenpojilla ei ollut aavistustakaan ääniopin laeista ei äänialloista, ei heilahdusluvuista, ei puoli- eikä kokosävelistä, sattui luonnollisesti vain aniharvoin tokkopa milloinkaan, että nuo viisi säveltä olisivat olleet esim. aivan tarkoin duurin tai mollin viisi ensimmäistä. Tämä selittää sen, etten kuullut milloinkaan soitettavan, enkä yrittämälläkään kyennyt itsekään saamaan aikaan mitään tonaalia sävelmiä, lauluja tai muita. Sille kuului vain yksinomaan nuo omituiset paimensoitot. Tämä selittää myöskin sen, että vain harvoin sattui saamaan kärjennoukan, joka olisi tyydyttänyt ajanpitkään, vaikkapa siinä ääni olisi ollutkin hyvänlainen.

Milloin «tanoa» ei ollut saatavissa, käytettiin kärjennoukkaa, kuten sanottu, jo sellaisenaan paimenpillinä. Ja sillä puhalletut sävelmät olivat jokseenkin samat kuin tanotorvellakin puhallettaessa, paitsi että viime mainitulla lopetettiin kappale aina alisävelenä puhalletulla alakvartilla,

jota ei lyhyellä kärjennoukalla saanut syntymään. Tähän kuuluvissa sävelmissä on tuo viimeinen, matalampana muita oleva nuotti siis yksinomaan tanotorvelle kuuluva.

Tanotorvi tehtiin siten, että tuohenlähdön aikana piirrettiin eheäkuoriseen, oksattomaan koivuun puukolla ruuvikierteen muotoinen viiru tuohen läpi, niin että kierteiden väli oli noin 7—8 cm. Kun tuohi sitten varoen irroitettiin, syntyi siitä usein monia metriä pitkä suikale, joka kierrettiin rullalle nurinpäin.

Paimen kiersi sen sitten samoin päin torvelle, jonka pienemmässä päässä oleva reikä oli niin suuri että kärjennoukan takapää juuri siihen sopi. Niin kauvan kuin tano ei vielä ollut taipunut tiiviisti torvella pysymään, kiinnitettiin sen ulommainen pää halastimella. Joskus laitettiin torvi niin pitkäksi, että sitä täytyi toisen isommasta päästä kannattaa tai asettaa soittaessa tuelle.

Suuri merkitys oli tietenkin torven pituudella ja muodolla s. o. sen hitaammalla tai nopeammalla laajenemisella. Näitä seikkoja voikin kierteitä tihentämällä tai harventamalla järjestellä mielensä mukaan, ja tällainen työ, jossa yksistään kokeileminen oli ohjaajana, oli erinomaista ajankulua. Ja mikä nautinto olikaan sitten, kun kaikki lopuksi sai onnistumaan! Ihanhan sitä voi tulla sekä oman että naapurikylien paimenten kadehtimisen esineeksi! Kun sekä kärjennoukka että tanotorvi oli saatu — ehkä kymmenien «nilkkien» ja kymmeneen muotoihin kohdistetun torvikokeilun jälkeen onnistumaan, pidettiin sitä kuin kultaa kämmenellä. Tarkoin laitettiin se yöksi veteen, jotta se aamulla heti voi antaa tiedon ehkä monien kilometrien päässä oleville muille paimenille, että täällä ollaan jo toimessa.

Liitän tähän muutamia paimensävelmiä. Luulen että olen niitä useampia osannut, mutta en kykene niitä muistiini palauttamaan muuta kuin kolme perusmuotoa. Nämä kolme kuviota voivat kuitenkin esiintyä eri torvilla siksi eri muotoisina, että niitä tuskin samoiksi tuntisi. Yksilöllisiä, soittajan mausta ja taidosta riippuvia muunnoksia oli tietenkin lukematon määrä. Mutta pääasiassa ne olivat kaikki samalla pohjalla liikkuvia.

Jos olisi onnistunut saamaan instrumenttiin duurisävellajin viisi ensi säveltä, mikä, kuten sanottu, lienee sattunut aniharvoin, olisivat nuo kolme perusmuotoa olleet sellaiset kuin sävelmät 1 a, 1 b ja 1 c. Useammin lienee kuitenkin sattunut että pillin skaalaan kuuluivat esim. sävelet g, ass, s, c ja dess, jolloin polska vielä oli, kuten sävelmistä 2 a, 2 b ja 2 c voi huomata, sellainen, että yksinomaan meidän säveljärjestelmäämmeikin tottunut voi sitä sietää. Rumenpi oli se jos kukin sävel oli esim. puoli astetta toistaan korkeammalla. Mutta voipa sattua niinkin, että intervallit eivät

2 b.

2 c.

Kotoisia kertomuksia.

Katsohan näet, minä jo vähän pelkäsin . . .

Elipä ennen, eikä vielä monta vuosikymmentä sitten, Raja-Karjalassa, Suistamon saloilla, kuuluisa rosvo, Dubi nimeltään, kuuluisin ja rohkein rosvo Shjerbinän jälkeen seudulla. Hän ryösteli ja rosvosi kaikki seudun varakkaammat eläjät ja talot, oman sekä läheisten ympäristöpitäjain eläjät. Eikä hänelle mahtanut kukaan mitään, parhaimmatkin varokeinot hän teki tyhjäksi, koirat lumosi, ihmiset petti. Koirille viskasi ryöstön edellä rassassa keitetyn ja taiotun riepupallon imettäväksi, ihmisten huomion johti väärillä hälyytyksillä muualle. Nukkuvain huoneissa liikkui taikojen avulla kuin kotonaan. Koskaan ei hän jäänyt vahtijain käsiin, vaikka häntä pidettiin silmällä ja vaanittiin kyläin voimalla. Hänellä oli omituinen onni mukanaan — paholaisenko kera lienee sopimuksen tehnyt?

Kerran kuitenkin vanhalla ijällään joutui hän vakoojain käsiin. Ja silloin hän myös sai kokea kosta sekä elämänsä töistä, että siitä, että oli sitä ennen aina päässyt etsiskelijäin kynsistä. Hänet, vanha mies parka, pieksettiin haloilla ja kangilla vähiin henkiin, rujojalaksi, höyryselkäksi. Ja se oli myös loppu hänen loistokkaalle elintyölleen. Ei hänestä ollut enää sen jälkeen rosvoilijaksi, vaan hän heittyikin elämään aivan tavallisenä ihmisenä, elätellen itseään verkonkudonnalla, kalan pyydöllä ja ehkä osaksi vanhoilla säästöillään — hänestä tuli hiljainen, siivo kyssyttelevä ukko.

Vaan hiljainenkohan ja siivo kyssyttelevä ukko? Ei. Dubi ei olisi ollut Dubi, jos olisi ruvennut niin elämään. Hän rupesi elämään suurena kujemestarina, ihmisiä huvittavana ja kolttosia tekevänä kylänkävijänä. Hän tuli melkein joka ainoaan juhlatilaisuuteen, häihin, hautajaisiin ja kyläjuhliin, tuli ja kertoili keksimiään ja sepittämiään juttuja, lauloi — «pajatti» — laatimiaan lauluja joistakin merkillisemmistä, usein tapahtumattomista tapauksista, teki kujeita ja hullutteli. Ja ihmiset nauroivat ja